

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО**

Кафедра олімпійської освіти

Падовська О. М.

**Лекція № 1-2
ВСТУП ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ**

**з навчальної дисципліни
„Історія української культури”**

ЛЬВІВ – 2020

Тема 1. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Предмет, мета, завдання, методологічні основи курсу.

Джерела та історіографія до вивчення предмету «Історія української культури».

Структура культури: духовна, матеріальна, фізична.

Провідні функції культури в процесі українського державотворення.

Предмет, мета, завдання, методологічні основи курсу. Питання к-ри посідають чільне місце в системі гуманітарних дисциплін вищої школи («гуманітарний» та «гуманітарій»). Від гуманітарної освіти залежить творчий потенціал особистості. «І. у. к-ри» — невід’ємний сегмент інтелекту випускника вузу. Укр. народ як творець національної та співтворець світової к-р нагромадив за багатомісячну історію духовні надбання – видатні пам’ятки прадавньої трипільської та золоті скіфської к-р, державної княжої доби, преципозної доби укр. бароко, творча та філософська спадщина Гр. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, М. Лисенка (ряд простує у вічність). Звертаємося до витоків «І. у. к-ри»:

— щоб встановити місце України у загальному поступі людства;

— аби неупереджено, з опорою на різноманітні факти простежити розвиток світоглядних переконань укр. народу, співвідношення загальнолюдських переконань з національними.

Значущість теми обумовлює актуальність курсу лекцій «І. у. к-ри» і робить його матеріали такими, що практично впливають на досконалення загальної підготовки студента, спонукають до його всестороннього розвитку й осягнення загальнолюдських цінностей.

Предмет дає збагнути важливість питань к-ри для буття нації та життя людини (пізнати досвід старших поколінь і порівняти його з особистим).

Метою вивчення курсу є надання студенту необхідного теоретичного базису для вироблення **світогляду** — системи знань про культуру і світ (випадкова інформація за умови засвоєння основних напрямних розвитку к-ри укладається в логічний ряд). В свідомості має витворитися каркас, про чуттєво-емоційне забарвлення та наповнення якого дбатимемо самотужки. Зуміємо самотійно аналізувати і трактувати численні явища і речі. «І. у. к-ри» — частка к-рознавства, навчає дієво сприймати явища к-ри, простежувати їх у розвитку, прогнозувати той розвиток у подальшому. Наука к-рознавство вивчає історію, теорію, методику (технологію) к-ри, к-рний розвиток людей, всієї укр. нації, котра пишається перед світом набутками в науці, мистецтві, л-рі, шкільництві. Це наші нац. пріоритети, які стали загальнолюдським надбанням. **Предмет** дослідження — к-ра. Всесвітньою конференцією ЮНЕСКО (1982, Мексика) вироблено 181 рекомендацій всіх проявів к-рної діяльності, а також саму дефініцію поняття «**Культура**» — сукупність виразних ознак — духовних і матеріальних; інтелектуальних та емоційних, — що характеризують суспільство чи соціальну групу. К-ра охоплює не тільки мистецтво і літ-ру, але спосіб життя, основи права, системи цінностей, традиції, вірування; функції мислення, самоаналізу та аналізу оточення. Завдячуючи к-рі людина виражає себе, визнає свою незавершеність, піддає сумніву власні досягнення, шукає новий смисл буття. Знання «І. у. к-ри» — необхідна умова досконалення духу: робить нас гуманнішими, мудрішими, критично мислячими, з почуттям моральних зобов’язань. **К-ра особистості** — динамічна структура, здатна і до зросту, і до змаління в бік повної стагнації. На особистісному рівні можливі явища руйнації людиною власної к-ри свідомою відмовою від к-рного зросту. Причина в згубному впливі середовища, недоліках виховання, нездатності подальшого засвоєння к-рних цінностей через відсутність здібностей, маразм. Протилежністю к-рній людині є не «некультурна» (живучи в суспільстві кожен осягає певний к-рний рівень), але **варвар**. Вирішальний фактор стримання — суб’єктивний: бажання і воля особи. Порушення зв’язку з к-рними

набутками минулого уневажнює їх, спричиняє деградацію к-ри. А саме вона здатна стати локомотивом прогресу людства і нації. Майбутнє за інтелектуальними країнами. Упродовж кількох тисячоліть найрозвиненіші цивілізації мали в базисі к-ру, психологію, історію, а в надбудові — технології, економіку. Саме там людство здійснило колосальні відкриття в галузі астрономії, медицини, математики. Коли ж звернемося до набутків худ. к-ри, яка не є залежною від суспільства, а тому випереджає і діагностує його, то вона пропонує моделі виходу з будь-яких криз. Ч-з недооцінку к-ри наука відстає від неї на 1,5-2 покоління. Та коли к-рою нехтують на рівні народу, це призводить до непоправного. Стагнація народу відбувається через переважання варварства: критичної маси здатних до **вандалізму** (дій, скерованих на руйнацію к-ри): а) фізичне знищення (вчинок Герострата); б) порушення систематизації, класифікації, кодифікації, що унеможлиблює процес к-ропізнання (нищення книг обліку в музеях з метою вилучення і привласнення експонатів; розвал кіномистецтва в Україні); в) падіння або недостатньо сучасний рівень освіти. К-ра за суттю належить до ряду вел. багатофункційних систем, здатних до самоорганізації. Світ сповнений **фактами к-ри** (переважно матеріальними). **Артефакт** — утворення чи процес штучного походження (протилежне органіці). Жодна природна річ не входить у свідомість без к-рної форми. За **П.О.Флоренським** (1882-1943) ми не бачимо зорі, а сприймаємо їх крізь призму міфів, теорій, понять, укладених к-рою. Артефактом є речі матеріальні й уявні, що належать до скарбниці к-ри. Значущість для майбутньої діяльності становлять ті, котрі мають причинну, предметну та часову характеристики — хронотоп (час і місце дії), а отже **унікальні** (неповторні). Тоді вони є носіями історії **стилю** — форма і зміст вчинків людини, що виявляє і є рушієм розвитку та еволюції суспільства, поновлює суспільне буття. Стиль спирається на артефакти, які є **правилами** (відбитки норм діяльності). Але згодом знаходимо в минулому **прецеденти** (зразки до діяльності), що мали б підтримати новий стиль. Закономірності к-ри:

1. Новий факт к-ри не анулює попередніх, що вже існують.
2. Згруповані в часі факти к-ри, що включають усі форми і види к-ри, становлять структурну єдність — **страт**.
3. Поява нового страту стимулює до розвитку та переструктурування давніших стратів — **еволюція культури**. (Нар. фізк-ра — вправи, змагання, гігієна. У середньовічному Львові тіловиховання громадян задля підтримання обороноздатності передбачало організацію тренувань з виокремленням видів фізк-ри. Але те вправління не виключало нар. видів фізк-ри, а безпосередньо взаємодіяло з ними).

Необхідною умовою еволюції к-ри є методика к-рологічної діяльності як продовження теоретичного засвоєння інформації. Мета «І. у. к-ри» в сітлі цього ширшає: дослідити і застосувати систему навчальних форм, методів і засобів у сфері теорії і практики к-ри. То має принципове значення для піднесення ефективності к-рицької роботи, а в кінцевому висліді позначається на дух. житті народу і сприяє утвердженню укр. державності. Основний зміст і мета предмету дозволяє сформулювати завдання — 1) гуманізація всього сусп. життя, 2) підвищення і актуалізація духовності народу, 3) звільнення від невластивих для духовності функцій, що каталізує розв'язання проблем підготовки кадрів. Студент від 1-го курсу має збагнути к-ротворчу діяльність та сприйняти працю в цій ділянці, як свій фаховий обов'язок. Прихід небайдужої молоді скоротить розрив між консервативністю теперішнього змісту, форм і методів культ.-просвітньої діяльності і новими завданнями. Пошук нових форм у методиці проведення заходів до снаги молодим. Відповідно методика к-рологічної діяльності має включати практичні рекомендації у сфері діяльності найрізноманітніших закладів к-ри. Окремі розділи «І. у. к-ри» покликані активізувати нац. форми і зміст к-ри укр. народу, його духовності зі складовими, як нац. психологія; свідома нар. мораль; рідна мова, історія, фольклор, мистецтво, нар. і нац. символи, родинно-побутова к-ра; обряди і звичаї; традиції. Основні завдання курсу будуть вирішуватися ч-з засвоєння комплексу набутків національної к-ри та його аналізу

на тлі світової. Перелік завдань (за Борисом Степанишином. Культурологічна діяльність. Ж-л «Рідна Школа», 1998, №1. С.29.):

1. Відновлення історичної пам'яті укр. народу, повернення до витоків нац. к-ри у сфері рідної мови для всіх видів мистецтва та людської діяльності;
2. Формування нац. свідомості і самосвідомості кожного студента, нац. гордості, плекання нац. ідеалу українців;
3. Подолання насадженого більшовицького атеїзму та подальшого нігілізму, діагностованих на цілім пострадянським просторі. В суспільстві розвивається воля та прагнення до розвитку, розуму, здорового глузду, новацій. У протигагу отупінню має прийти виховання віри в Бога, побожності, поваги до прадідної Церкви; відродження християнської доброчинності; засвоєння поняття про гріх;
4. Моральне виховання: порядності, чесності, доброти, щирості, працьовитості, сумлінності, відповідальності;
5. Екологічна освіта і виховання любові до природи;
6. Виховання пошани до старших, найперше до матері, батька, бабусі, дідуся, а також до всіх родичів;
7. Сповідування нар. звичаїв, традицій, обрядів, свят, життя за народним календарем;
8. Виховання з молоду майбутніх чоловіків і жінок, батьків і матерів;
9. Громадянське виховання: громадянська позиція та мужність, вірність Україні;
10. Естетичне виховання красою мистецтва та природи, доцільністю й природністю міжособистісних стосунків.

ЗАВДАННЯ: Чи зазнали змін за чверть століття вказані постулативні твердження?

«І. у. к-ри» в системі вузівської освіти вивчається на 1-му курсі та знайомить студента зі специфікою засвоєння предметів гуманітарного кола. На різних етапах становлення укр. державності предмет мав назви, відповідні до того, під яким кутом зору розглядали к-ру. «Теорія та історія світової та вітчизняної к-ри» — на поч. 1990-х відповідала баченню громадянина, котрий тільки вчора був мешканцем велетенського конгломерату народів СРСР. Звідси підміна означення до слова к-ра: не «українська», але більш нейтральна — «вітчизняна». При цьому гостро відмежовувалися к-ра світу від к-ри власного народу. Це унеможлилювало будь-які порівняння фактів к-ри, пошук паралелізмів та аналогій між герметично замкненими розділами (мовляв, такий-от укр. поет чи митець гідний шани, але де йому до світового рівня творчої особистості!). Згодом назва дисципліни скоротилася до трьох слів — «Укр. та зарубіжна к-ра», де своя нац. к-ра вийшла на 1-ий план. Вже 1-а та 2-а к-ри, задекларовані у назві, мають певні точки дотику. В поле зору дослідників втрапляють такі сегменти нац. к-ри, як передісторія України (трипільці, скити, сармати тощо); життя укр. діаспори; творчі пошуки укр. шістдесятництва; інші раніше закриті теми. Та слово «зарубіжна» визначає рівень не-свободи українця. Певний час науковці й педагоги намагалися впровадити предмет «українознавство». Не зацепився на педагогічній ґрунті: надто сильними були ризики, що з уведенням предмету загубляться попередні здобутки — години, виділені на вивчення «Історії України», «Релігієзнавства», «Суспільствознавства» тощо (тенденція до зменшення кількості суспільних дисциплін зберігається). Натомість інтенсивно впроваджувалася дисципліна «К-рологія». Нейтральна, переважана теоретичними викладками, вона все ж змагала студента до вивчення не тільки теорії, але й пов'язувала її з практикою к-рного життя: знайомила із методологією й правилами, що діють в полі к-ри. Про укр. наповнення не йшлося. І от чергове повернення лицем до рідної к-ри наприкінці 2010-х. Щоб увійти до світової спільноти повносило й на рівних творити стосунки з іншими, слід опанувати власну к-ру. Здобутки рідного народу мають набути найвищого статусу в к-рницькій діяльності. Заповіт Павла Грабовського: «Яко українці ви повинні працювати коло народу України, проте пам'ятайте: зміст вашої праці має бути загальнолюдським, бо інакше — смерть вам, яко нації» (народ, 1994, № 7-8, С.113).

Джерела та історіографія до вивчення предмету «Історія української культури». Перші наукові школи, які мали б узагальнити к-рний розвиток та на тій основі дати відповідь на фундаментальні питання буття саме на питомому, сучасному зрізі к-ри, виникли порівняно нещодавно. Їх появу, як і виснування ними концепцій розвитку людства слід вважати наслідком тривалого еволюційного процесу к-рологічної думки укр. народу. Тільки тепер набувають першорядного значення питання становлення к-рологічної думки при аналізі народностей та держ. утворень, де центральним об'єктом є Україна. Наука в нац.-географічних межах твориться на основі накопичення знань не так про явища всесвітнього рівня, як про власний дім. Різною є форма збережених знань: спогади дослідників зі суміжних територій, історичні твори. Загальновластивою ознакою для всіх спільнот є накопичені в духовній сфері етносу знання (перекази). Упродовж понад 5 000 літ знання про світ існували в усній формі, укладаючи систему. Кожен етнос посідав власну концепцію. А розбіжності у її прочитанні між членами спільноти призводили до її поділу. Українці ті форми світосприйняття трансформували у власному світобаченні.

Історія української культури/ За ред.І.Крип'якевича.-К.:Либідь, 1994. NB!:(згадати про історію прочитання першого видання цієї книги І.Кривуцьким)

Історія української культури. Кредитно-модульний курс навч. посіб./ О.М.Цапко, Л.М.Дубчак, А.І.Піскар'юва, Т.В.Гороховська, П.С.Прибутько. — К.: КНТ: Дакор. — 2010. — 176 с.

Історія української та зарубіжної культури. Навч.посібник/ За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука.-К.: Вища школа. Знання, 1999.- С.7-20

Курс лекцій з української та зарубіжної культури: Навч.посібник/ За ред. Цюбова Л.В.- Львів: Львівська політехніка, 1997.- С.4-20

Попович М. В. Нариси історії культури України. - К.: АртЕк, 1998.-727 с.

Семчишин М. Тисяча років української культури. - К., 1993

Українська та зарубіжна культура. Навч.посібник/ За ред. проф. М.М.Заковича. — К.:Знання, 2000.- 622 с.

Хома І.Я., Сова А.О., Мина Ж.В., Скорич Л.В. Історія української культури. Навч. посіб./ За ред. І.Я. Хоми. — Львів, 2010. — 241 с.

Шейко В.М., Білоцерківський В.Я. Історія української культури: Навч. посіб. — К.: Знання, 2009.— 413с. (Вища освіта XXI ст.)

Шейко В.М., Тишевська Л.Г. Історія української культури: Навч. посіб. /Наук. ред. В.М.Шейко.— К.: Кондор, 2006.— 264с.

Л-ра — численні підручники в книгарнях із назвою «І. у. к-ри»; у бібліотеці ун-ту із назвами попередніх курсів (згадані вище). Підручник дає суть визначних к-рних явищ, ставить певні хронологічні межі (тамуючи спрагу знань не долає естетичного голоду: чи живить сама тільки вода? Здалека пізнати духовного дистрофіка, що упродовж семестру послуговувався лише конспектом лекцій та підручником). В процесі вивчення курсу слід ознайомлюватися із музейними експозиціями, відвідувати вистави й численні к-рні заходи міста, долучатися до підготовки та проведення л-рних вечорів у виші. Крім матеріалізованих витворів людського генію: картин, поезій, статуй, романів, опер, концертів тощо існують книги та альбоми про мистецтво, телевізійні та комп'ютерні програми з окремих питань к-ри, монографії про художників, композиторів, письменників та спортсменів; перегляд стрічки новин на сайті університету. Для опанування всього обсягу к-рної інформації, яку пропонує сьогодення у пригоді стануть настанови викладача й підручник. Осібний блок потрібної до вивчення предмету інформації містять словники, енциклопедичні видання — УРЕ у 3-х т.; Історія укр. мистецтва у 6-ти т.; Енциклопедія Українознавства за редакцією **Володимира Кубійовича** (1900-1985), 3 т. загальної частини та 11 т. словникової (інформація за алфавітним порядком). NB!: (історія створення

енциклопедії, біографія редактора.). Електронні джерела інформації помічні тільки, як відоме їх походження: можна зробити покликання на автора тексту, місце видання.

Взаємзв'язок «І. у. к-ри» з іншими фундаментальними науками. Духовний батько — **філософія** дає світоглядні позиції, з яких успішно можна розв'язати проблему. Філософія змушує замислитись, що сталося із нацією. Національне як світогляд вирішує не лише проблему самоствердження, але й набуття шляхів до саморозвитку. Про те докладніше в праці І. Франка: «Мислі о еволюції в історії людськості». Так, укр. мислитель стверджує: від свого викладача студент має захопитися **етнологією** — наукою про родовід нації. В к-рі нації відбита її самобутність. Українцям притаманне «природне поєднання етичних і естетичних категорій». Людина-митець переважає над економічну людину. Укр. народ — художник, поет, мрійник, який звик ставитися до життя, як до творчості, а не спустошливої і нудної роботи в ім'я утилітарних інтересів. Українці не були народом банкірів чи підприємців. Споконвіку молилися до зір, згодом до Трійці-Бога, а не до золотого теляти. Як втрачається позиція життя, в'януть барви і світ зменшується до розмірів кишені. **Микола Бердяєв**: увійти в людство ч-з свою нац. індивідуальність, як нац. людина. Закономірності сприйняття твору мистецтва, хто їх не опанує прирікає на поразку приготівлений ним захід. **Естетика** є наука про почування спеціально про відчуття артистичної краси і отже є частиною **психології** — вчення про закони загальної, вікової та індивідуальної психології про типи нервової системи. Педагогіка від Ушинського, Ващенка, Студинського черпаємо загально дидактичні принципи системності, послідовності, свідомості, наочності, і реалізуємо знання відповідно до специфіки закладу к-ри (беруться до уваги внутр. процеси розвитку і виховання особи). **Історія України** визначає місце українця в числі європейських народів. Праці Грушевського, Яворницького, Костомарова, Полонської-Василенко, Крип'якевича... творять об'єктивне історичне тло для розуміння кожного явища к-ри. Ч-з спотворену засоціалізовану науку минулого слід вдаватися до **соціології** — науки про закони розвитку суспільства. Застосування очищених від більшовицького намулу набутків сучасної європейської соціології має іти в парі з новітнім **укр. народознавством**.

Структура культури: духовна, матеріальна, фізична. Слово «культура» (лат. в буквальному перекладі – обробіток, освіта, розвиток). Коли приглянутися **етимології** (звучання) слова, виразно побачимо різницю в його прочитанні: матеріалістичне потрактування культури, як похідної від матеріально-виробничої діяльності людей в самому слові вбачає похідне від лат. *colō* та *colere* – вирощувати, обробляти. Звідси твердження, що від праці на землі к-ра поширилася на інші види людської діяльності; теологічне поєднання значення слова к-ра із лат. *cult* – догляд, вшанування – дає ключ до розуміння його у контексті віри, традиції, змісту буття, дарованого Вседержителем. У цьому погляді відчутне прагнення поєднати природне і соціальне життя із духовністю, зосередити усе на культурі. Звідси релігія – вищий вираз духовності. Спершу слово існувало у сполучі з іншими. Так, праця **Марка Порція Катона** (234-149 до Р.Х.) про сільське господарство має назву «*De agri cultura*». Відомий вислів римського оратора і філософа **Цицерона** (3.01.106 – 7.12.43 рр. до н.е. – давньоримський політичний діяч і оратор) «*cultura animi autem philosophia est*» (але культура духу є філософія) у листах «Тускуланські бесіди» (45 р. до н.е). У початковому тлумаченні термін не позначав якогось особливого предмета, стану, змісту, а пов'язувався з діями, скерованими на зміну чогось: культура духу, культура розуму. Згодом к-ру стали розуміти як «людяність» – те, що вирізняє цивілізовану людину від дикуна. Як означення проміжної ланки між людиною і Богом у 1684 р. це слово вжив німецький теолог **Семюель фон Пуфендорф** (8.01.1632 – 2.10.1694 – барон, нім. історик і юрист, представник нім. просвітництва; проф. Гейдельберзького (1661) та Лундського (Швеція 1670) ун-тів, був держ. секретарем та офіційним історіографом у Швеції (1677) та при бранденбурзьких курфюрстах (1678), а

його праця з історії Швеції містить відомості про визвольну війну укр. народу; на його праці покликалися козацькі літописці Самійло Величко та І.І.Граб'янка /УРЕ, т.9, 1983/).

З XVIII ст. слово «к-ра» увіходить у науковий обіг як самостійний термін. Світ культури, будь-який її предмет або явище сприймаються як результат діяльності людей – перетворення даного безпосередньо природою. *Демокрит* (бл. 460—370 рр. до н. е. – давньогрецький філософ) вважав к-ру «другою натурою». Культура – все рукотворне. Відомий укр. поет і культуролог *Євген Маланюк* (1897-1968) писав, що під словом «культура» розумемо все те, що створене людиною. Ключовим у визначенні стало слово «творення». При розгляді поняття «культура» впадає в око його виключна багатозначність, неокресленість, багатоманітність застосування. Ще у 1960-х рр. американський культурознавець *Альфред Кребер* (1876-1960), аналізуючи лише американську культурологію, зафіксував 237 дефініцій (визначень) цього поняття. Підрахунки застаріли, оскільки теоретична зацікавленість до дослідження культури невпинно зростає, а кількість спроб її означень збільшується у геометричній прогресії. Але всі вони сходяться у тому, що культура – те, що відрізняє людину від тварини і є характеристикою людського суспільства; – те, що не успадковується біологічно, а виховується; – це закодований досвід нації. Поняття культури контекстуальне, бо багато в його розумінні залежить від того, у яке змістове поле воно увіходить. Ось декілька аспектів застосування лексеми:

1. Умовно-термінологічний («культура тканин», «культура голосу у співака»), за яким слово у сполучі з доповнюючим творять термін службового характеру;

2. Антрополого-археологічний: у антропологів для означення межі, що відділяє викопного предка від власне людини;

3. Етнографічний: у етнографів, що за матеріальними пам'ятками та звичаями й традиціями вивчають розвиток певного народу на всіх етапах його історичного буття;

4. Соціологічний: за яким від абстрактного через емпіричні дослідження до конкретного (виділяє конкретні факти – кванти) визначається рівень культури, її стан на основі соціологічних опитувань, анкетування;

5. Пов'язаний із розвитком тіла людини: коли «спорт», «фізична культура», «фізична рекреація» є компонентами, що творять цілісне поняття «фізичної культури»;

6. Семіотичний: сприймається як система надіндивідуального інтелекту, єдності, що продукує інформацію й становить антиентропійний механізм людства (чинить із звуків музику, із хаосу – порядок);

7. Суспільно-правовий: у практиці державного життя цим словом іменується сфера державного управління. Відповідні найменування мають і державні органи, що виконують ці функції (міністерства культури та їх органи на обласному рівні).

Загалом терміном ми можемо: а) фіксувати відмінність людської життєдіяльності від біологічних форм існування; б) фіксувати якісну відмінність історичних конкретних форм діяльності людини на різних етапах суспільного розвитку в межах конкретної епохи, суспільно-економічної формації, етнічної спільноти (первіснообщинна, європейська, антична, українська); в) фіксувати особливості свідомості і поведінки людей в конкретних сферах суспільного життя (політична, мовленнєва); г) фіксувати спосіб діяльності соціальної групи (робітничая, світська, масова); д) фіксувати спосіб життя окремої особи (власна). Цей далеко не повний огляд тільки підкреслює багатогранність і поліфункційність поняття «культура», «незамкненість», «ситуативність», «відкритість» у його потрактуванні. Найчастіше к-ру розглядають як **сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людиною**. У визначенні відобразився технологічний (діяльнісний) підхід. При цьому легко визначити: що є культурою і що нею не є. За Енциклопедією українознавства: к-ра – досконалення світу довкола нас і світу в нас самих, творення і плекання цінностей духовного і матеріального характеру. Тип творення моделі світу є тим вікном, крізь яке к-ра певного народу чи визначеного історичного відтинку є легковпізнавана. Особливо характеризує к-ру уявлення про

основну світову подію. Погляд на сотворення світу, її модель, особливо рельєфно віддзеркалений у мистецтві, нар. творчості. Він впливає на усі соціальні інститути, є відбитком місця людини у світі (ставлення до природи, суспільства, самої себе та довкілля, спосіб розуміння людиною змісту життя і творчості). А зорієнтована певним чином к-ра дозволяє сформуванню думку про життя суспільства і направити її на вирішення конкретних нагальних питань.

Виділяють 2 форми к-ри: матеріальну і духовну. Поділ умовний, бо в реальному житті вони взаємопов'язані. Деякі вчені включають в структуру культури інші елементи – субстанціональні (речі, твори, норми культури і вимоги до кожного члена суспільства); функціональні (традиції, обряди, звичаї, заборони (табу), що забезпечують функціонування культури). У складній структурі к-ри найкраще простежується її роль. Т.зв. трикутник Локка (*Джон Локк*, 29.08.1632-28.10.1704 – англ. філософ, ідеолог англ. ірської революції XVII ст., прихильник буржуазної конституційної монархії, вважав державу утворенням на основі договору, що покликане оберігати «природні права людини» – як держава не виконує цих функцій, громадяни мають право розірвати договір); автор праці «*Дослід про людський розум*» (1690)) відображає системоутворюючі складові суспільства. Коли к-ра, через свою спрямованість із теперішнього у минуле, є **історичною пам'яттю**, то її роль – об'єднання складових: Природи, Семіотики і Техніки. Суспільство – система стосунків та інститутів – засобів і способів соціального впливу на людину. У особи не залишається вибору, бо суспільство діє на неї за правилами, сформованими раніше. Суспільство примушує нас дотримуватися встановлених правил гри і діяти у їх межах. Натомість к-ра не примушує, а дає право вибору кожному для розвитку власного внутрішнього світу. В ній є простір до творчості. По суті вчинки, вибір людини, промовляють про її к-ру – як зовнішню, так і внутрішню. Саме внутрішня к-ра реалізується у поведінці і діях людини.

Складові суспільства на вершинах трикутника:

ПРИРОДА

Фізична к-ра

Матеріальна к-ра

СЕМІОТИКА

ТЕХНІКА

Духовна к-ра

У цій схемі трикутник – то суспільство, що реалізується з діяльності людей і являє єдність природи, техніки і семіотики. К-ра – лінія, що єднає вершини і творить площину трикутника – «тіло» суспільства. **Семіотика** (від гр. знак) означає науку про різні системи знаків, які використовуються для передачі інформації. Усе наше буття, від жесту до усталених звичок «з'їдане» із символів, адже кожне знання приходить до нас опосередковано, через символ. Найдосконаліша знакова система, матеріальна за своєю природою і соціальна за змістом та функціями, де кожен елемент має свою значимість лише в єдності та взаємозв'язку з іншими – мова. Хоч про значення цієї системи говоритимемо згодом, тут зазначимо лише, що мова – найважливіший засіб спілкування людей, тобто засіб вираження і передавання думок, почуттів, волевиявлень. У цій ролі людська мова має універсальний характер: нею просто передати все те, що виражається, наприклад, мімікою, жестом чи дорожніми знаками, тоді як жоден із цих засобів спілкування не може конкурувати у виразності з мовою. **Мова** – це засіб народження, оформлення та існування думки: без називання нема думання, осмислення реальності. За Хосе Ортегою-і-Гассетом «*Ми не лише говоримо якоюсь мовою, ми думаємо, ковзаючи вже прокладеною колією, на яку ставить нас мовна доля*». Семіотика фіксує і фізичну, і

духовну к-ру. Приклади: З усього масиву творів образотворчого та ужиткового мистецтва з часом виділяється кілька, що за свідченням експертів становлять художню класику – вона втрапляє у музеї, становить предмети особистого користування, є у приватних колекціях. Далі відбір чинить час, випадок, Провидіння Боже (спадок Андрія Рубльова, мозаїки Михайлівського Золотоверхого монастиря). Фізична к-ра переважно особиста. Із смертю людини відходять її особисті досягнення, лишаячи слід у вигляді легенди, словесного опису, зберігаючись як система фізичної підготовки та фізичного виховання. Семіотично це фіксується у вигляді термінів, на кіно- чи фото-плівку, як об'єкт зображення образотворчого мистецтва. Елементи терміносистеми фізичної к-ри, як і твори мистецтва, визначаються експертами і педагогами. Лише частина термінів увиходить у т.зв. золотий фонд, проходить перевірку часом. Під **технікою** розуміємо не лише рівень технічного розвитку, на якому перебуває суспільство. Грецьким словом *техне* означається вправний, досвідчений – від (гр. майстерність, мистецтво). Цим словом греки називали свою практичну діяльність. За Арістотелем воно значило «єдність досвіду і знання». Тому техніка – це: а) сукупність засобів праці, що розвиваються в системі суспільного виробництва та використання різних прийомів і методів впливу на природу в процесі виробництва матеріальних благ; б) система технічних засобів, вимог, правил та прийомів роботи; в) сукупність технічних засобів збору, передавання, зберігання, обробки і подачі інформації; г) сукупність прийомів, що застосовуються у певній справі. Третьою величиною системи є **природа**. У взаємодії природи та людини к-ра має першорядне значення. Так, при однаковій соціальній організації (технічний та економічний рівні розвитку) крізь призму традицій, смаків та звичаїв у різних народів вона матиме своєрідний відбиток. Природа – не лиш середовище, що нас оточує, мальовниче довкілля, це усе те, що людина отримує при-родах, від роду. Отже культура лучить у органічну сів'язь людину з природою, об'єднує у єдиний Космос природний ландшафт, оселю, спосіб і засоби існування та здобуття хліба насущного із індивідом у всіх його етнічних проявах. Зі схеми видно, що існує три основні форми к-ри: матеріальна, фізична, духовна. Усі названі форми віддавна визначені в історії гуманітарного знання, зафіксовані у словниках. Коли об'єднаємо точки, що пов'язуємо із цими поняттями, одержимо уявлення про співвідношення культури і поточної діяльності.

Матеріальна к-ра – обробка матеріалів природи засобами техніки і творення штучного середовища буття людини. То не лише матеріальне виробництво. Матеріальна к-ра характеризує матеріальну діяльність з точки зору її впливу на розвиток особи і створення умов для реалізації творчих здібностей та обдарувань людини. Відомі її різновиди: к-ра праці й матеріального виробництва; к-ра побуту; к-ра регіону і місця проживання; особиста к-ра. Інколи до названого ряду долучають ще й фізичну к-ру.

Фізична к-ра – то співвідношення між векторами природи (фізичної природи і особистих якостей людини) та семіотики, як ступеня розкриття моральних, естетичних, вольових, інтелектуальних здатностей у зв'язку з природою. Розвиток рухових здатностей залежить від вроджених якостей, віку, навченості певним руховим діям. Залежність вроджених якостей від того, що людина набуває навчаючись, зветься фізичними якостями (координація, швидкість, сила, витривалість). За трикутником Локка можна визначити місце фізичної к-ри в системі інших форм к-ри. Так, пізнати значення фізичної к-ри якнайкраще, спостерігаючи за розвитком дитини. Немовля вчиться прямоходінню, грі, танцю і одночасно оволодіває мовою. NB.: Згадати пісні, слова й рухи, що їх звичайно застосовують у родині в спілкуванні з дитиною до року. Годі очікувати від людини, яка не знала прямоходіння (скажімо, виховувалася серед звірів), достатньо розвинутої мови.

Духовна к-ра походить від фізичної і скерована на творення світу – середовища існування людського «я». Це система правил та прецедентів матеріального, естетичного та інтелектуального характеру. Втім, матеріальне відіграє значно меншу ролі за критерії морального характеру. Є чимало різновидів к-ри, що відносяться як до матеріальної, так і до духовної сфери: (політична, економічна, екологічна, естетична). Духовна к-ра охоплює

сферу виробництва, поширення, використання чи споживання результатів духовної діяльності: різні види духовної творчості, освіти, виховання, діяльність засобів масової інформації (преси, радіо, кіно, телебачення) і к-рно-освітніх закладів та установ. Вона включає політичну, естетичну, художню, моральну, наукову та ін. сфери людської діяльності; ч-з органи відчуття (зір, слух, дотик, нюх, смак) впливає на наші почуття, викликаючи пізнавальні психічні процеси. Останні проявляються у вигляді радості, смутку, печалі, сміливості, страху, волевиявлення, інтуїції, загального настрою тощо. Як числити за духовною культурою види, покликані вдовольнити духовні потреби людини (на відміну від матеріальних, що забезпечують матеріальні людські потреби), то в її сфері визначаються основні форми: міфологія, релігія, філософія, мистецтво, наука.

Провідні функції культури в процесі українського державотворення. Для чого людина створила к-ру? Про це недвозначно промовляє вищезгадане пояснення структури буття, суспільства і к-ри. Впадає у вічі її поліфункційність. Пізнавальна: через к-ру пізнаємо довкілля і себе. Виявляється у фіксації результатів пізнання довколишнього світу, який к-ра віддзеркалює. Завдяки цій функції соціальна група (населення, нація, клас, суспільство в цілому) усвідомлює себе і власне місце у світовій історії, визначається відносно інших систем, сучасних чи минулих. Інформативна функція пов'язана із попередньою. Через важливість накопичення, зберігання і передачі к-рного досвіду, інколи в к-рі вбачать інформацію. Оскільки соціальний досвід поколінь генетично не передається, то роль транслятора соціальної спадковості, пам'яті людства виконує к-ра. Завдячуючи цій функції передається важлива інформація від минулих до наступних поколінь та від одного народу – іншим. Інколи маєм щастя – вчитися на чужих помилках. NB!: Вибірковість колективної пам'яті, закономірності її збереження, втрат та «раптових» відновлень потрапила у поле творчості культуролога *Мірча Еліаде* (1907-1986). Приклад: 2-а світова війна. Жителі румунського села шукають скарб предків і пошуки того примарного скарбу, а з ним відповіді на болючі питання життя нації важливіші за війну, смерть від кулі чи бомбардувань. З інформаційною функцією люди обмінюються знаннями, навичками, вміннями. Одержана вчасно інформація – дарунок Долі. Комунікативна функція: передача інформації безпосередньо через спілкування та практичну взаємодію, а також опосередковано: преса, радіо, телебачення, комп'ютерна мережа. Традиційне джерело засвоєння знань книга. Напис на стінах старовинних університетських бібліотек твердив: «Hic mortui vivunt, hic muti loquuntur» (тут мертві живуть, тут німі промовляють). Нормативна функція к-ри включає надшироке коло вимог, які ставлять до духовного світу людини, її знань, світогляду, моральних якостей. Вона формує мету людини і шлях розвитку для певного етапу життя суспільства (звичаї, обряди). Аксіологічна (оцінювальна) функція виражає якісний стан к-ри: система цінностей формує в людині ціннісні орієнтири й потреби (власна думка, смаки й уподобання, моральні настанови й багатогранний духовний світ). Виховна або соціалізуюча функція пристосовує людину до природного і соціального середовища. Світоглядна функція виявляється у тому, що синтезує в цілісну форму чинники духовного світу особи – пізнавальні, емоційно-чуттєві, вартісні, вольові. Світогляд об'єднує елементи не за часо-просторовими критеріями, а в соціокультурному вимірі. В історичному плані світоглядне мислення живиться змістом міфології, релігії, наукового пізнання.

Роль будь-якої к-ри у світовому к-рному процесі не визначається її географічним розташуванням чи кількістю носіїв. Особливо тепер, як засоби масової комунікації охопили світ. К-ра, що сягає світового рівня не тільки запозичує з інших, а здатна давати їм свої цінності, досконалі духовно, вартісні утилітарно. При цьому к-рний обмін орієнтований на якість пропонованих зразків, і залежить від фінансової спромоги сторін, базується на комерційних засадах. Про високу історичну зрілість і міжнар. значення певної нац. к-ри, яка прагне статусу світової, можна говорити, коли вона: здатна ставити і розв'язувати провідні загальнолюдські проблеми, що торкаються корінних запитів

людського буття; як вона досягає стану цілісної системи, всі елементи якої міцно пов'язані, функціонують, підтримують на належному рівні її життєстійкість і здатність до самозбереження; коли її духовні цінності ефективно діють на міжнар. к-рній арені, а її творчі сили беруть участь у к-рному житті всесвіту на розв'язання т. зв. глобальних проблем: політичних, правових, екологічних; коли вона має багатий духовний і матеріальний потенціал для забезпечення її необмеженого розвитку – за умов притаманної їй здатності до самовідтворення на вищому рівні. К-ра народу – окрема нота у суголоссі світової цілості. Світ неоднорідний: кожна к-ра існує у протистоянні і взаємодії з іншими. У праці «Філософія і національність» філософ **Дмитро Чижевський** (1894-1977) виокремив два принципово відмінні погляди на нац. особність і її значення. Згідно романтичного підходу відстоюється нац. духовність, під якою розуміють широкі можливості існування людства завдяки різноманітності типів індивідуальностей різних рівнів – від особистості до нації. Раціоналістичний погляд визнає національне минулим, вторинним, а за ідеал універсальну людину: справжня цінність – наднаціональне й надчасове, «вселюдське». Полярно протилежні погляди співіснують. «Романтичний націоналізм» сповідують поневолені нації. Раціоналістичний етнологізм існує не як несприйняття нац. ідей, але як заперечення нац. ідей інших, і абсолютизування значення власної. Природно, що сучасна україністика дотримується романтичного погляду Чижевського: *«Як живі різноманітні людські індивідууми у суспільстві, так конкретні, різноманітні нації з'єднані в людстві. Тільки через них і в них людство можливе.»*

Історіоцентричний погляд на розвиток к-ри, притаманний романтичному націоналізмові, та **етнологістичний** позаісторичний показаний **Юрієм Андруховичем** (1960 р.н.): «Щасливі спільноти не мають потреби в історії. Тільки нещасливим спільнотам вкрай потрібна їхня історія, бо вони через неї прагнуть пояснити собі й іншим свої нещастя, легімітизувати свої невдачі, свою неспроможність... Історіоцентризм становить саму суть світогляду багатьох інтелектуалів зі Сходу. Це той кий, яким ви самі себе вічно побиваєте. Звільніть своє мислення від диктату історії, станьте нарешті адекватними дійсності... Вам варто перш усього позбутися своєї ментальності. Вона залишається тоталітарною й це означає, що ваші нетривкі демократії перебувають під сталою загрозою...» Відмова від засад історизму насправді є завуальованим прагненням успішних спільнот позбавити народи посткомуністичного простору навіть такої розкоші, як право на власне минуле, на власні к-рні набутки. Контаргументи: «Але ж... наші нещастя походять не від того, що ми прагнемо заглибитись у споглядання своєї історії. Тут усе швидше навпаки – ми надто мало її знаємо, бо за тоталітарних часів нам подавали її сфальшованою, препарованою, дистильованою, наснаженою (а відтак і ви-снаженою) «єдино правильним методом». Вона аж світилася від жахливих семантичних порожнин, з неї випадали не тільки окремі постаті чи події, але й цілі періоди, процеси, тенденції. З неї випав її зміст! Отже, ми тільки починаємо її реконструювати і це мусить нарешті відбутися. Вам ніколи не зрозуміти нас. Ваші супермаркети і ббб каналів телебачення зробили вас зарозумілими й самовдоволеними». Вивчення нац. к-ри – важлива умова державотворення України, її духовного відродження. Проводяться наукові дослідження, видаються фундаментальні праці, монографії. Та згубно впливає на життєдіяльність к-ри відсутність єдиної нац. політики в цій галузі. На держ. рівні не маємо об'єктивної оцінки славетним і ганебним подіям минулого. Актуальним лишається Кобзареве: *«Згадайте праведних гетьманів: де їх могили? Де лежить останок славного Богдана? Де Остряниця стоїть хоч би убогая могила? Де Наливайкова? Нема! Живого й мертвого спалили...»*. Через відсутність сув'язі минулого і сучасності к-рний процес із цілості здається рядом одне від одного незалежних періодів, пригасає діяльність великих представників нації. Діє клаптиковість знань і фрагментарність їх засвоєння. Ще **Максим Рильський** (1895-1961) застерігав: *«Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не годен пошани»*.

Тема 2. УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА

Українська наукова думка про сутність культури та культурно-історичний процес на українських землях.

Феномен української культури та її самобутність.

Знаки і символи української етнокультури.

Національна культура і мова: мовні і психологічні особливості українського народу.

Українська наукова думка про сутність культури та культурно-історичний процес на українських землях. Розуміння культури упродовж історії людства на певних етапах одержувало своєрідні трактування. Моральність – вкорінена у давнині традиція. Для виховання в людині шляхетних рис у народних традиціях існують повчання, поширені у казках та переказах. Європейська думка від античності шукала за поняттям для означення приналежності людини до певної соціальної спільноти. Не виключенням тут є й Україна (Еней: козак). За часів Середньовіччя комплекс значень поняття «культура» розгортається головно в бік трактування його, як культу. Зародилося уявлення про лицарство, як своєрідний культ доблесті, честі і гідності; трактування к-ри, як суто міського способу життя. Особливою повагою користалася книжна ученість, освіченість. Чого бідний... Відродження повертає притаманне античності бачення культури у досконалості людини. Тепер поняття виявляло активне творче начало у людині, що прагне гармонії, розвитку. Епоха Просвітництва вклала у слово світоглядно-моральний зміст. Філософія XVII-XVIII ст. йшла до цілісного осягнення світової культури, спираючися на ідею всезагальності людського розуму та його законів. Різниця між людьми, їх спільнотами і народами виражалася мірою розумності, кількістю надбань, які несе з собою досконалення розуму. При початках формування нац. свідомості укр. народу слід поставити к-рфілософські погляди **Йогана Готфріда Гердера** (1744-1803, нім. філософ, просвітител, історик; у праці «Ідеї до філософської історії людства» пов'язав історію розвитку людства з природною еволюцією, засудив претензії будь-якого народу на обраність і особливе місце у всесвітній історії, звернув увагу на нар. мистецтво, як джерело до вивчення історії і доповнення письмових джерел. Позитивно ставився до визвольної боротьби слов'янських народів і пророкував їм велике майбутнє). Його ідеї стимулювали розвиток наук: порівняльне мовознавство, дослідження міфології та фольклору. Для України цінними є його пророчі слова про її роль в долі людства: *«Україна стане новою Грецією. Чудове небо над цим народом, його весела вдача, музичність, родючі лани і т.п. коли-небудь прокинуться від сну...виникне цивілізована нація. Її кордони будуть простягатися до Чорного моря і звідти по всьому світу. Угорщина, всі ці народи, частина Польщі і Росії стануть причетними до цієї нової культури. З Північного Заходу, дух цей пошириться по всій тепер зануреній у сон Європі і спонукає її служити такому ж духовному началу.»* Представники нім. класичної філософії розглядали к-ру як історичний процес розвитку духу, де опозиція «природи» і «к-ри» вважалася необхідною тимчасовою віхою на шляху до їх синтезу. **Григорій Сковорода** (1722-1794) розробив принципи символічного трактування к-ри, представляючи її як три світи: 1) світ, який творить людська спільнота і окрема людина в ній; 2) світ природи («макрокосм»); 3) «світ символів» (Біблія). Навчав: усе має «зовнішню» або матеріальну натуру, і «внутрішню» — «дух. натуру», які разом укладають єдиний дуалістичний світ вічного і тлінного, доброго і злого, піднесеного та пониженого: *«Без природи, як без дороги: чим далі йдеш, тим більше блукаєш. Природа є вічне джерело охоти. Ця воля (за прислів'ям) гірше всякої неволі. Вона спонукає щоразу спиратися на досвід. Досвід — батько мистецтву, знанню, звичці. Звідси народилися всі науки, і книги, і мистецтва. Ця головна і єдина наставниця вірно навчає птицю літати і рибу плавати... Бог, природа і Мінерва є те саме. Як скам'яніла сіль без смаку, як цвіт без природного свого духу, а око без зіниці, так неприроджене діяння завжди чогось*

таємного позбавлене. Але це таємне є розум, тобто благоліпність і краса, і не залежить від науки, а наука від нього... *Ars perficit naturam*/ мистецтво вдосконалює природу. Та коли природженості нема, тоді скажи, будь ласка, що може привести в довершеність навчання? Слівце *perficit* буквально значить: робити досконалим чи завершеним. Адже кінець, як у кільці, знаходиться завжди при своєму початку, залежить від нього, як плід від насіння свого. Треба знати, що світлиця без початку й основи покрівлю своєю з вінчиком не увінчається.». Укр. інтелігенцію надихала подвижницька діяльність будителів слов'янського відродження, чеських: поета і вченого **Яна Коллара** (1793-1852), філолога та історика **Павла Йозефа Шафарика** (1795-1861). Та зовнішній вплив не визначальний. Згадаймо Шевченкове: «*І Коллара читаєте з усієї сили, і Шафарика, і Ганка* (Вацлав (1791-1861) — поет і вчений, діяч чеського Відродження), *і в слов'янофіли так і претесь... І всі мови слов'янського люду — всі знаєте. А своєї дастьбі... Колись будем і по-своєму глаголать, як німець покаже та до того й історію нашу нам розкаже...*». Перший видрук Михайлом Максимовичем «Слово про Ігорів похід» укр. мовою мав велике значення для нац. усвідомлення (1857). Тим була перекреслена норманська теорія походження Руси-України, розбита теорія М. Погодіна, за якою Україна — Південь Росії, її «окраїна». Власна наукова концепція к-рно-історичного розвитку укр. народу походить із Шевченкового кола — з істиричних та л-рних праць чл. Кирило-Мефодіївського братства: «Книга буття укр. народу», «Статут слов'янського тов.-ва Кирила і Мефодія», відозви «До братів-українців», «До братів-росіян», «До братів-поляків»; твори **Пантелеймона Куліша** (1819-1897) «Повість об украинском народе» та поема «Україна»; праці **Миколи Костомарова** (1817-1885) «Мысли об истории Малороссии», «Славянская мифология». Ствердивши у статті «Две русские народности» (1861), що в давнину на Русі існували південноруська, сіверська, великоруська, білоруська, псковська та новгородська народності, він тим самим заявив про окремішність їх к-р. Тези накресленої Кирило-Методіївцями соціально-політичної концепції із ключовим — визнання рівних прав усіх народів на нац. самобутність, держ. та політичну самостійність, вільний розвиток мови та нац. к-ри, — окреслили ідею звільнення слов'янських народів і створення федеративного «Союзу слов'янських республік» зі столицею у Києві. Започаткована ідея месіанізму укр. народу. Ідею єдиної руської культури братніх слов'янських народів висували й у Сх. Галичині чл. «Руської трійці» (сер. ХІХ ст.) — **Маркіян Шашкевич** (1811-1843), **Яків Головацький** (1814-1888) та **Іван Вагилевич** (1811-1866). Водночас, вони рішуче етнічно відмежували укр. к-ру. У передмові до збірника нар. пісень «Русалка Дністрова» зазначалося: «*Нарід Руский оден з головних поколень Славянських меж ними, розкладаєся по хлєбородных окрестностях з поза гір Бескидских за Дон. Він найширше задержеу у своих поведенках, посньох, обрядах, казках, прислівійох все, що єму передвєцькі деди спадком лишили...*». У ХІХ ст. Україна дала світові плеяду діячів нац. к-ри. У розробці теоретично-наукових проблем к-рно-історичного процесу найвагоміший внесок історика, філософа, фольклориста, громадсько-політичного діяча **Михайла Драгоманова** (1841-1895). Віддав перевагу загальнолюдським цінностям і, будучи федералістом, виступав проти унітарних багатонац. держав: людство має організовуватися за націями. Концепція вплинула на **Івана Франка**, погляди якого ще більш проєвропейські, а розуміння укр. к-ри, як цілком самостійного явища поглиблене питаннями теорії словесності, фольклору, етнографії, загального мовознавства, фонетики, граматики. Внесок провідника ЦР **Михайла Грушевського** (1866-1934) як історика й дослідника к-ри. У рамках к-рно-історичної концепції він активно розробляв «укр. ідею» в численних наукових працях: 1. «І. у. к-ри» починається вже з часу Трипільської культури; 2. до праукр. аргументовано зачислив антів. Грушевський на поч. ХХ ст. ініціював видання в Петрограді 2-томової колективної праці «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914/6). До редколегії увійшли **Федір Вовк** (1847-1918) (розділ про антропологічні та етнографічні особливості укр. народу); **Олексій Шахматов** (1864-1920) (історія укр. мови); **Степан Рудницький** (1877-1937) (географія України). Виданий був

тільки 1-й том цієї енциклопедії українознавства, що була покликана обізнати рос. суспільність з історією, становищем та домаганнями укр. народу. Це мало відповідно налаштувати демократичну громадськість на справедливе розв'язання «укр. питання». Для осягнення національної культури на межі XIX-XX ст. показовим є метод підбору експонатів до колекції Нац. художнього музею України, очолюваного Миколою Біляшівським. Поняття «укр. мистецтво» розглядалося доволі широко: 1) до укр. митців числили художників всіх національностей, котрі жили на теренах України; 2) творчість укр. майстрів, які з тих чи ін. причин проживали поза межами України; 3) творчість чужих майстрів на Україні; 4) окремі художні твори, сюжети яких зв'язані з Україною — т. зв. Ukrainika. У 1920-х рр. культурологічні проблеми в Україні розроблялися переважно в межах л-рно-мистецьких угруповань, де найзначніше — Вільна Академія пролет. л-ри (ВАПЛІТЕ, 1925-1928). У творчому доробку *Миколи Хвильового* (1893-1933), напр., знайшли відбиток трагічні намагання укр. інтелігенції в межах реалізації марксистсько-ленінських ідей віднайти місце для нац.- к-ри. У циклі памфлетів «Камо грядеши», «Думки проти течії» висунув ідею «азіатського ренесансу» (Китай, Індія), як комуністичні ідеї каталізують там к-рний процес, до якої його надихнула теорія циклічності розвитку людської цивілізації. Поставивши дилему «Європа чи просвіта?» Хвильовий виступав за подальшу європеїзацію укр. к-ри, закликав відкинути усе застаріле, застигле та орієнтуватися на традиційні джерела світової культури. Був за розрив із рос. л-рно-к-рною традицією (гасло «Геть від Москви!»). На к-рологічні погляди Хвильового певний вплив справили л-рно-критичні праці *Миколи Зерова* (1890-1937) — одного з найбільш обдарованих діячів «розстріляного відродження». Загалом же «І. у. к-ри» все ще затінена історією укр. народу, як певний її сегмент чи доповнення. Іван Дзюба виділяє в цьому плані «Додатки» академіка *Дмитра Багалія* (1857-1932) до редактованого ним 2-го випуску «Історії укр. народу» *Олександри Єфименко* (1848-1918) (Харків, 1922). Цілий розділ там присвячений «к-рним придбанням» українців. У цьому загальному огляді укр. к-ри як важливого складника нац. буття: характеристика нової укр. писемності (XIX ст.), етнографічних та історичних досліджень як форми нац. самопізнання і духовної підготовки нац. відродження (інтелектуальної арени, де українці включалися в роботу загальнолюдської наукової думки), а також археології... здобутки укр. театру, малярства, музики; значенні школи та навч. посібн. для розвитку нац. к-ри. Принципове значення мали два моменти: введення до укр. к-ри російськомовних явищ, створених в Україні і з нею органічно пов'язаних та долучення здобутків природничих і технічних наук, політичної думки, «політичної ідеології», початки якої Багалій виводив з нар. пісні. Щодо проблем подальшого розвитку укр. к-ри на Зах. Україні *Дмитро Донцов* (1883-1973) у своїх наукових працях визначав необхідність духовно-к-рної орієнтації на Європу і негативно ставився до впливу рос. л-ри та к-рної традиції взагалі на історичну долю України. Автор відомої книги «Націоналізм» вважав, що к-рне відродження укр. нації можливе лише в самостійній укр. державі. Серед вітчизняних к-рологів дослідники к-рно-історичного процесу світового рівня в галузі філософії к-ри. *Іван Огієнко* (Іларіон, Митрополит УГр.-Правос. Церкви в Канаді (з 1943), 14.01.1882-+29.03.1972) — у праці «Українська культура. Коротка історія культурного життя укр. народу» (Київ, 1918), як приват-доцент Київського ун-ту, виділив нац. к-ру в окремий предмет розгляду. Акцентовані її відмінності від рос., історичні обставини, що гальмували її розвиток (політика рос. царату). Призначення книги: популяризація укр. к-ри не лише у сучасників, але й у 1990-ті рр. — час незалежної України (3 перевидання від 1991). Впродовж життя поглиблював певні аспекти вивчення к-рно-історичного процесу у численних працях («Історія укр. друкарства» (1925); «Слово про Ігорів похід» (1949); «Кн. Костянтин Острозький і його к-рна праця» (1958)) і як редактор та видавець журналів «Рідна Мова», «Наша К-ра» у Варшаві (1933/8), «Віра й К-ра» в Канаді. Він ствердив, що укр. к-рі від початків властиві відкритість світові, відсутність ксенофобії (страх перед чужим) і гуманізм. Система її цінностей в період активного розвитку

XVII-XIX ст. гуманістична: спадщина Сковороди. В Галичині у видавництві Івана Тиктора вийшла «Історія укр. к-ри» за ред. **Івана Крип'якевича** (, автор частини книги, що висвітлювала побутову і суспільну к-ру). Про письменство писав В Радзикович, про мистецтво М Голубець, про музику В Барвінський, про театр С Чарнецький. Книга мала популярний характер, але спиралася на широкому фактажі. Внесок в осмислення укр. к-ри науковці еміграції: різносторонні українознавчі студії. Провідна роль **Володимира Антоновича**: очолив проект: колективну монографію «Укр. к-ра» (1940). Ще 1934 р. вийшов колективний курс «Укр. мистецтво. Укр. к-ра» (виданий у курортному містечку Подебрадах, де від 22.04.1922 діяла Укр. господарська академія). Без доступу до значної частини джерел і матеріалів, які лишалися у Рад. Україні, колективна систематизована праця не була достатньо науковою, але пропонувала напрям для дослідження видів к-ри. Важливі концептуально системний розділ Д. Дорошенка «Розвиток науки українознавства у XIX-на поч. XX ст. та її досягнення», вступ і розділи, авторство яких належать Антоновичеві. Результатом ініційованого президентом республіки Чехословаччини проф. Томашем Масариком урядового плану сприяння еміграції постав Укр. вільний ун-т (Прага, 1921), Укр. високий педагогічний ун-т ім.М.Драгоманова (Прага, 1923). Лишався єдиним у світі в час, як у Львові та Чернівцях скасовували укр. кафедри, а на терені підрадянським ун-ти зведено до ролі ін.-тів народної освіти. Від початків там працював **Іван Мірчук** (з 1946 — ректор), дійсний чл. НТШ ім. Шевченка (з 1938) і директор його Історично-Філософічної секції (з 1947). У Німеччині виходили його спільно з М.Антоновичем нім. мовою огляди укр. к-ри (1939/44). Мірчук видає згодом англійською збірник наукових статей про Україну та її к-ру (1949). Цікаве його потрактування взаємовідносин людини, природи і цивілізації. За Мірчуком суть і значення цивілізації полягає у тому, що людина, як Прометей, прикутий до законів природи і свідомий повної залежності від них, намагається силою волі та інтелекту вивільнитися і владарювати над тим, хто досі був гнобителем — природою. Змагання між природою і людиною зі стану роздвоєння між суб'єктом та довкіллям переходить у ворожнечу і врешті у боротьбу між життям і смертю. Наскільки цивілізація відмежовує себе від первісного природного стану людства, настільки ж, з другого боку, вона відрізняється від к-ри — найвищої стадії розвитку людського духу. Значення к-ри в тому, що вона звільняє людину від її відокремлення й підносить до нової злуки зі всесвітом. Людство не почувається вже дрібною часточкою природи: здобутків цивілізації не випускає з рук, та водночас не дає їм над собою опанувати. Цивілізація виключає всяку ідею любови, бо любов головної ваги надає вартості, а не силі. Тоді як сила, влада – відношення одностороннє, любов полягає у взаємності: кого люблю, не принижуватиму до панування над ним, бо це було б знецінення вартості, а отже і приниженням моєї власної особи. Це взаємовідношення сягає поза межі суто людських зносин і сосується природи. Коли хтось дійсно любить природу, він не мірятиметься з нею силами, не оволодіватиме нею; але й не почуватиметься нужденним хробаком в її обіймах. Під тим кутом зору інакше бачимо міф про Прометея, що вкрав іскру в богів для людських потреб. Мова не про звичайний вогонь із кузні Гефеста, вже знаний людиною, а про солярне полум'я, іскру Божу, що жевріє в кожному. Тож причиною гніву богів не міг бути лише факт перенесення Прометеєм цього небесного елемента на землю, а факт зловживання, невідповідного використання дару Божого... І якщо тепер людське суспільство піде шляхом зловживання дарів Божих для егоїстично приземлених цілей, то доля того твору, що його ми називаємо homo sapiens, надовго рокована на муки і терпіння, як клясичний Прометей. На увагу заслуговує також його дослідження характеру народного духу українців. Так, філософія українця, як і інші східнослов'янські її відміни — то філософія життя, яка не вдається до абстракцій, а прагне вияву в чуттєво-релігійнім настановленні, в естетичнім сприйнятті, в потрактуванні світових подій. Тут нема місця системності, зате дуже частими є інтуїтивістські осяяння, що спираються на чуття. Вчинками керують не так веління розуму, але суб'єктивні чинники, замішані на почуттях і волі. Домінування жіночого начала виявлене у частому

встановлення ідеалізованої так особи жінки на п'єдистал. Первісне відчуття, сильно закорінене в глибинах душ — основний мотив їх діяльності — Любов, серце; Матір і дитина. **Памфіл Юркевич** (система *sit venia verbo* — філософії серця). Великим здобутком стало видання науковцями еміграції двотомової (у 3-х кн.) «Енциклопедії Українознавства» з тематичним оглядом галузей укр. культури і мистецтва за ред. В. Кубійовича. В ній описано і систематизовано величезний масив фактів укр. к-ри. У Нью-Йорку вийшли «Нариси з історії нашої культури» **Євгена Маланюка** (1954). За І. Дзюбою «гіпересей, насичений проникливими спостереженнями і глибокими думками», котрий однак не можна числити за науковий. В Едмонтоні видано три книжки «Нарисів з історії укр. культури» (текст укр. та англійською) популярно-довідкового характеру. Вони доповнили працю Д. Антоновича, довівши оповідь до новіших часів. Наукове товариство ім. Шевченка у серії «бібліотека Українознавства» видало велику книжку **Мирослава Семчишина** «Тисяча років укр. культури (Історичний огляд к-рного процесу)» — у стилі навчального посібника найповніший з-посеред на той час наявних. Багато досягнуто в плані дослідження загальної теорії — філософії культури: пояснення та осмислення її через найзагальніші й істотні риси (сутність культури, її відмінності від природи, співвідношення з цивілізацією та ін. явищами). Філософія культури виявляє провідні тенденції еволюції культури, розкриває причини її кризових явищ. Предметом її вивчення є структура, функції та роль культури в житті людини й суспільства. Важливою в цьому плані є наукова діяльність **Миколи Шлемкевича** (1894-1966, філософ, редактор, журналу «Листи до приятелів»), і, зокрема таких його праць, як «Загублена укр. людина» (1954) та «Галичанство» (1958). В них він аналізує видове багатство духовної к-ри та принципи й механізм взаємодії її складових. Зроблене за цей час в УРСР зводиться до видання фундаментальних багатотомових енциклопедичних видань з певних видів к-ри: 8 т. «Історії укр. л-ри»; 6 т. «Історії укр. мистецтва». Появою УРЕ, створеною під заг. ред. **Миколи Бажана** (1904-1983, поет-футурист, перекладач, культуролог, філософ), маємо завдячувати «Енциклопедії Українознавства», бо її поява за кордоном покликала вчинити той крок з боку «укр.» влади у відповідь. З'явилися численні монографії, праці з історії окремих видів мистецтва, історії науки в УРСР. Великі, але недостатні здобутки, як на мірки державних націй та демократичних суспільств. Замовчані цілі масиви к-ри (на творчість репресованих, дореволюційних «націоналістів», діаспори накладене табу). Замість наукових досліджень — нарис **Антоня Козаченка** (1900-1962, радянський історик, бібліограф) «Укр. к-ра, її минушина і сучасність» (1931). За тимчасової «відлиги» з'явився навчальний посібник **Михайла Марченка** (1902-1983, історик, медієвіст, перший ректор Львівського ун-ту за радянських часів від 1.12.1939 до 22.06.1941, коли його було арештовано; в ув'язненні перебував до 1944, а по війні працював в університетах Києва) — «Історія укр. к-ри (З найдавніших часів до середини XVII ст.)», де подані лише фрагменти. Його онук **Валерій Марченко** (1947-1984,) дав оцінку діяльності дідового покоління: «Що він звершив, той учений, коли більшість його праць антинаціональна, більшовицька?.. Вчені, котрі були беззастережно проти радянської влади, давно знищені. Залишилися в крайньому кращому разі такі, як мій дід — будівничі, які з жахом дивляться на витвір своїх рук. Чи ж дивина, що після самовідданої буремної юності, виснажливої, завдяки сталінським концтаборам, зрілості, вони не знаходять сил при старості на новий пошук, утвердження або заперечення. Абстрактне добро та праця в межах можливо — ось невіголошене кредо старого професора» (див. Марченко В.: Занапащена Клію // Листи до матері з неволі. — К., Фундація ім. Олега Ольжича, 1994. — 500 с.). Загальної, систематизованої історії укр. к-ри за 70 років рад. влади так і не було написано. Винна не рад. наука (гріх шукати причини у професійній неспроможності великої когорти спеціалістів), а нац.-к-рна політика, жертвою якої була Україна: режим не зацікавлений у к-рному самопізнанні та самоусвідомленні укр. народу. Як історичний процес еволюція укр. к-ри розглядалася дослідниками другої пол. XX ст. Періодизація укр. історії застосовувалася до розгляду к-ри. За незалежної України маємо академічну

фундаментальну 6-томову Історію укр. к-ри. Укр. культурологія: 1. долає жанровість у висвітленні нац. к-ри, 2. переглядає періодизацію к-рного розвитку; 3. співставляє явища нац. к-ри із європейською й світовою к-рою. Розглядом укр. к-ри на засадних принципів світової к-рологічної думки маємо завдячувати науковцям **Володимирові Овсійчуку** (1924-2016, мистецтвознавець, Засл. діяч мистецтв України, автор праць «Українське малярство Х—ХVIII ст.: Пробл. кольору» (1996), «Класицизм і романтизм в українському мистецтві» (2001), «Українська ікона Х—ХIII ст.: Духовний і художній феномен», співавтор підручників «Українське мистецтво» (2003, 2004, 2005)), **Мирославу Поповичу** (1930-2018, академік НАН України, директор Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ 2001-2018, автор ґрунтовної праці «Нарис історії культури України» (1998), головний редактор видання УСЕ Універсальний словник-енциклопедія (1999)), **Ярославові Ісасвичу** (1936-2010, академік НАН України, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, автор праць з середньовічної та ранньомодерної історії та культури України і Центрально-Східної Європи; монографій «Україна давня і нова. Народ, релігія, культура» (1996) та «Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми» (2002)), **Дмитру Степовику** (нар. 7.10.1938 – мистецтвознавець, автор кн. «Історія української ікони Х-ХХ століть» (2008), «Наслідуючи Христа: Віруючий у Бога Тарас Шевченко» (2013)). Явище модерності в к-рі України було виявлене в численних працях **Соломії Павличко** (1958-1999, письменниця, перекладач, монографія «Дискурс модернізму в українській літературі» (1997)). Видавництво її імені «Основи» публікує перекладну наукову та навчальну літературу, присвячену питанням к-рного розвитку. Перейняті історичними долями укр. к-ри та її представників публікації сучасних культурологів **Оксани Забушко** (нар. 19.09.1960, «Репортаж 2000», «Дві культури»), **Оксани Пахльовської** (нар. 18.09.1956, донька Ліни Костенко, Лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка за працю «Ave, Europa!» (2008)). Стверджується європейський вектор розвитку. Станом на середину ХХ ст. почала укладатися на історію укр. к-ри систематизація та періодизація за стильовими відмінностями епох в мистецтві, котра була вироблена західноєвропейською історією к-ри: романський, готичний, ренесансовий, бароковий, класичний. Щоправда, з подачі Антоновича () був виділений стиль візантійсько-романський (подають інколи окремо: «романський» і «візантійський»). Візантійський стиль звать іще монументальним, або орнаментальним. Далі усі стильові відміни йдуть у хронологічній послідовності з класицизмом включно. За тим йде еkleктичний: взаємодія різних нестилістичних повторень у другій половині ХІХ до початку ХХ ст., з натуралізмом та реалізмом включно. Наступним у переліку є укр. модерн, за яким йде конструктивізм 1930-х рр., тоталітарний радянський соцреалізм, що дотривав до 1980-х рр. На його тлі розгорталися трагічні періоди шістдесятництва та «загубленого покоління» 1980-х рр. Постмодерний простір к-ри є визначальною рисою сучасної епохи, в якій виділяються: період становлення укр. к-ри в умовах державності (до 2004) і яскрава в динамічному к-рному розвитку доба правління Віктора Ющенка (проект «Мистецький Арсенал», найбільша колекція творів укр. нац. к-ри).

На перший план виступає дослідження стану к-ри в умовах укр. державності. Як відомо, нац. к-ра безпосередньо залежить від типу держ. управління, а саме від того, якої моделі — демократичної, авторитарної чи тоталітарної, — додержуються в державі стосовно к-ри. Демократична модель передбачає принцип вільного вибору: погоджуватися чи ні з позицією інших членів чи суспільних груп. Найважливішою є проблематика співвідношення свободи, рівності, справедливості. Але для дотримання тих принципів необхідно, щоб у суспільстві панував закон. Інакше авторське право творчої особистості, духовна свобода такої особистості, рівність можливостей будуть тільки безпідставовими гаслами. Функції держави отже полягають у регулюванні відносин між громадянами на підставі закону. Сучасна охлократична Україна далека від демократичного зразка (всі рівні, але дехто «рівніший»). Хоч на всіх рівнях декларується прихильність до

демократичних засад. Авторитарна модель обмежує демократичні права і свободи громадянина. Оскільки влада зосереджена в руках однієї особи чи групи осіб, то к-ра не передбачає активної участі членів суспільства у різних сферах людської життєдіяльності. Хоч деяких елементів демократизму (парламентаризм, економічні свободи, боротьба партій) все ж допускаються, оскільки вони каталізують процес розвитку к-ри. Модель наближена до сучасної України. На даному етапі багато що нагадує час занепаду Римської імперії, де одночасно діяло кільканадцять законів щодо окремих груп населення. При бідності більшості населення демократизм вбивають гроші, котрі купують все чи майже все, й насамперед пресу. Тоталітарна модель нац. к-ри ґрунтується на тотальному (лат. totalitas — залежність, цілість) охопленні державою суспільного життя. Тоталітаризм — явище ХХ ст., що за базис має існування масової людини (посередність, стандартизація мислення, невміння критично мислити, не бажання до духовного зросту, поклоніння колективізму). Хоча як на укр. к-ру, то дана модель в колишньому СРСР не має їй приписуватися: йдеться-бо про «інтернаціональну» за формою і рос. за змістом к-ру, що не узгоджувалася з нац. приналежністю до України. Сучасність відкрила шлях до істини, вказала на історичні перспективи, які змивають історичні стереотипи, відновлюючи честь народу. А вона, та честь, знову повертає нас до далеких подій і вимагає подивитися на них неупереджено, без соціальних замовлень. Саме таке бачення актуалізується. Воно є цінним, бо має реальну користь. Знання історії, перебігу подій за часів спокою та буремних літ може бути нам за модель, дороговказ у сьогоденні; має стати нам за адвоката, коли чужинецькі прокурори намагаються втулити нам свою «правду». Історія і розвиток нерозривно пов'язані: не можна аналізувати тільки один спектр проблем, не оглянувши в ширшому засязі інших у їх взаємодії та взаємовпливу.

Феномен української культури та її самобутність. Феномен української культури та її самобутність. Українська культура є головною культурою більшості, материк — Україна. На місцях розселення витворюються її відміни: культура американських і канадських українців, українців Зеленого Клину. Вони живі, доки їх носії почуваються українцями і духовно пов'язані з Україною. Не існує чистої культури якогось народу. В кожний час культура складається із: збереженого власного минулого; щойно створених нових та асимільованих іззовні елементів. Національна культура України — самобутня, бо на арені тієї землі трансформувалися відмінні, надто віддалені за суттю культурні напластування, що творилися тут від зіштовхування різних культур з прадавніх часів. Культура України асимілювала, адаптувала, щоб згодом віддзеркалити їх крізь призму власного світобачення. Культурні впливи і їх постійні перехрещення неминучі і є важливою передумовою культурного розвитку. Ними супроводжуються завоювання і еміграції, творення держав і торгівля, шляхи сполучення і моря. Найменш культурно розвиненими є відрубні народи. Культура українського народу завжди перебувала у контексті світового культурологічного процесу. Українці віками творили власну самобутню культуру, успадковуючи культурні цінності пращурів, творчо осмислюючи надбання інших народів. Вони не лише розвивали власну національну, але й зробили вагомий внесок у скарбницю світової культури. Не існує чистої культури якогось народу. В кожний час культура складається із: збереженого власного минулого; щойно створених нових та асимільованих іззовні елементів. Національна культура України — самобутня, бо на арені тієї землі трансформувалися відмінні, надто віддалені за суттю культурні напластування, що творилися тут від зіштовхування різних культур з прадавніх часів. Культура України асимілювала, адаптувала, щоб згодом віддзеркалити їх крізь призму власного світобачення. Культурні впливи і їх постійні перехрещення неминучі і є важливою передумовою культурного розвитку. Ними супроводжуються завоювання і еміграції, творення держав і торгівля, шляхи сполучення і моря. Найменш культурно розвиненими є відрубні народи. Культура українського народу завжди перебувала у контексті світового культурологічного процесу. Українці віками творили власну самобутню культуру, успадковуючи культурні цінності пращурів, творчо осмислюючи надбання інших народів.

Вони не лише розвивали власну національну, але й зробили вагомий внесок у скарбницю світової культури. Характерною особливістю української культури є її відкритість і стабільність, здатність сприймати і українізувати різні культурологічні впливи. Як слушно висловилося на зустрічі 9.09.2000 із студентами у Львівському ун-ті про мову О. Забужко: *«Я не прихильник мовного пуризму. Мова сильна не тим, від чого захищається, а спромогою увібрати і перепустити через себе інші впливи, іншими словами, не імунною системою, а здоровим шлунком, здатним до травлення»*. Це стосується і культури. Відрубність ніколи не сприяла поступу. Саме постійний гарт на межі різнорідних впливів дав українській культурі протягом своєї історії двічі відродитись і зберегти духовний генофонд нації в умовах колоніального гніту. На укр. нац. к-ру упродовж її формування та розвитку діяли впливи, кожен із яких захований у звичаях, обрядах, побуті, фольклорі, мовних особливостях як складник: 1) доіндоєвропейський: кам'яна доба – палеолітична культура та більш пізні неолітичні її відміни із досягненнями Трипільської культури включно: хліборобство (плуг, воли, ячмінь, просо, пшениця, приручені тварини); тип української хати (піч, посуд із випаленої глини з своєрідним орнаментом); знаряддя (рогова і камінна мотика, кістяний та дерев'яний серп), матріархат; 2) індоєвропейський: доба бронзи, від 2 тис. до Р.Х. – як прийшли народи, ставши панівною верствою, принесли трипільцям: патріархат, культ Сонця (Різдво, Великдень, Купала), певні обряди й звичаї (поховання на саях – марах), десяткову систему рахунку, мовну основу всіх європейських мов; 3) праслов'янський (скити, сармати, алани, роксоляни й алтайські народи): широка патріархальна родина – підстава суспільної організації; політичні та оборонні центри (городища); віча, як форма правління та дружини, як засіб оборони; риси характеру (волелюбність, гостинність, відвага, брак згоди, музичність, бажання до пиття, вірність жінок); мова; 4) балканський (к-рна спільність із балканськими народами – серби, хорвати); 5) іранський (схожі риси зовнішності з таджиками – заплітання кіс-дрібущечок у дівчат); 6) алтайський (тюрки, хозари: зовнішні ознаки – оселедець, гоління волосся, танок навприсід, толерантність як риса характеру; слова: алтайське «боян», турецькі «козак», «отаман», «осавул», «кошовий», «майдан», «чайка», «каюк», «китайка», «шаровари», «аркан», «гарбуз», «чабан», «чума», «яр»); 7) античний (слова римського походження: «тополя», «черешня», «оцет», «вино», «коляда»); 8) германський характеризується періодичністю дії: (за передхристиянських часів слова: «князь», «дума», «шолом», «мито», «хлів», «тин», «колодязь»; у II ст. готи і пізнання через їх місіонерів християнства: «скло», «котел», «дошка», «церква», «піст», «піп», «хрест»; вікінги у княжих дружинах: імена, усна словесність, елементи військового устрою і права: «стяг», «варяг», «щогла»); 9) візантійський (християнство); 10) західноєвропейський (вплив від княжих часів зумовлений участю представників у хрестових походах, поширенням латини, припливом німецьких колоністів, міським самоврядуванням, від XVI ст. зростав).

Українцям притаманне гармонійне, «земне» ставлення до довкілля. Взаємодія з природою, все ласкавою і щедрою до нас, українців (*«Земле, моя всеплодюча мати...»*) перетворилася на архетип колективного українського несвідомого. Швидка зміна довкілля призводить до втрати ґрунту під ногами етносу, знищення мікрокосмосу людини, природних зв'язків. То не лише безпосередньо загрожує життю, але й тягне за собою відчуття втрати Батьківщини, психологічного дискомфорту. Руйнація природного довкілля за 300 літ російської колонізації, особливо в радянський період – злочин стосовно автохтонного населення не менший, ніж міграційна політика та заборона мови. Це призвело до виникнення песимістичних психо-поведінкових настанов, програмування на невдачі. Знищення лісів у Карпатах, поховання питомо козацьких теренів серця України під товщею штучних морів, занечиснення рік, отруєння землі військовими відходами та пестицидами, бездумні меліоративні роботи – процес, апогеєм якого стала Чорнобильська катастрофа, свідчить про те, що радянський режим поведився в Україні, як чужинець і окупант. Необхідно відновити чуття господаря на своїй землі. *«...Станем, браття в бій кривавий від Сяну до Дону, в рідній хаті панувати не дамо нікому»*. Українці

– неперевершені творці нового. Незаперечні їх успіхи у галузі пластичного мистецтва – **Олександр Архипенко** (), Лео Мол (); письменницької творчості – Михайло Коцюбинський (), Василь Стефаник (), Богдан-Ігор Антонич (), Анатолій Дімаров (), Віктор Кордун (), члени літ. груп «Бу-Ба-Бу» та «ЛуГоСад-у», Сергій Жадан (); театру – Лесь Курбас (), Львівський Театр у кошику: «*Білі мотилі і залізні ланцюги*», «*Украдене щастя*» – режисерська робота Ірини Волицької (); мистецьких акцій – «Текстильний шал». Ми на рівні з Європою. Водночас позбавлена традиційної основи (характерного для кожного українця зв'язку із землею) авангардовість має тимчасовий, скороминущий характер. Факти культури повновартісні через закоріненість у національній культурі. Відсутність баласту традиційності, що нібито полегшує сприйняття нових ідей і творить сприятливий ґрунт до нового, насправді небезпечна. Українці легко переймають нові форми у межах культури та в усіх ділянках громадського життя, пристосовуються до обставин, і, під їх тиском, швидко звикають до того, із чим доводиться жити. Духовна рухливість породжує пристосуванство і навіть **мімікрію** (прагнення будь-що не виділятися на загальному тлі). В умовах демократичної та безгрошівної свободи стираються збережені навіть за часів найжорсткішого тоталітарно-імперського тиску національні риси. Це – причина як масової еміграції, так і «внутрішньої еміграції» – збайдужіння. Перепинити цей процес має к-ра. Загальновідоме твердження про тавро трагізму, що виділяє українську національну культуру. Трагічна доля не минала жодного із народів. У зростанні не має бути нот зневіри. Розвиткові властивий певний об'єктивно зумовлений ритм. Як десятиліттями не бачимо досягнень власної культури: не перевидаємо Бориса Грінченка чи Івана Нечуя-Левицького, не ставимо опер Лисенка, не розвиваємо кіномистецтва і не демонструємо існуючих перлин українського кінематографу (російськомовне озвучення фільму «Лісова пісня» по телебаченню по першій годині ночі виглядає блюзнірством), то їх забувають уже не окремі люди, а цілі покоління. Вони культурно окрадені. Як в такому разі сягнути цілості? Замовчуючи, приховуючи багатства своєї культури, ми на міжнародній арені маємо вигляд заможного скнари, який у скрині тримає добротні шати, а на людях з'являється у рам'ї. Цим породжуємо у світу думку про нашу духовну, якщо не убогість, то досить скромну спадщину. Звідки ж їм знати, що в минулому крім Шевченка та кількох поетів у нас було їх багато, а до того ще й філософів, композиторів, науковців, спортсменів, якщо ми самі про них не пам'ятаємо. **Валерій Шевчук** (1939 р.нар.), сказав на ювілейному заньківчанському вечорі 14.11.1999: «...*все життя здійснюю Велику Мандрівку, щоб побачити і пізнати Україну. Об'їхав сотні міст і містечок. Свої люди, Кам'янець, Кременець, Чернігів – цілий пласт літератури. Далі пішов у мандрівку століть. І побачив, що Україна безмежна і така бездонна, що життя не вистачить. А ми знаємо безмірно мало. Нам же подавалося лиш вершечок айсберга, добряче поцюканий сокирами. Вирішив: віддав би усі сили, щоб відкрити ту Україну. Зможемо показати свої культурні набутки, свою культуру полюбимо. Митець не мусить зачинитись на власному хуторі. Треба пізнати світову культуру, а потім зважитися до власного творення. Коли бібліотеки сповняться власною літературою, а та література стане часткою нашого серця – ми станемо горді. Горді не через чванство (як у великоросів), а тому, що будемо самі собою.»*

Знаки і символи української етнокультури. Кожен народ у своєму розвитку проходить стадію архаїчної родової свідомості із притаманним їй міфопоетичним мисленням. Українська міфологія як сукупність світоглядних уявлень та окремих переказів про об'єкти живої та неживої природи, людину та Всесвіт розвинулася на основі давньої загальнослов'янської. Глибинна індоєвропейська спільність прочитується у подібності функцій міфологічних образів. В основі системи міфологічних уявлень українців покладені взаємини людини з природою: культ гаїв та окремих дерев (дуб, липа, береза), жител богів (зберігся у обряді прибирання хат клечанням, що мало загальну назву май). Поширений у народному мистецтві образ світового дерева об'єднує три світи: небо, землю і підземне царство. Дотепер збереглося переконання у єдності тих світів та віра у

відвідини мерцями живих на певні свята. Одвічне протиставлення понять порядку і хаосу; світу свого й чужого виявилось у протилежному потрактуванні основоположних понять. Земля, що в свідомості українця є святою годувальницею, асоціюється з плідністю і, водночас, із загадковим потойбіччям смерті. Вода – її живлюща й очисна функції співіснують з усталеним уявленням про неї, як про уособлення світового хаосу. Вогонь – чинник очищення й оберегу (живий, що добувається тертям дерева об дерево) одночасно сприймався і як руйнівник (особливо народжений стрілою Перуна). Поседнання протилежностей дає цілість, яку символізує коло. Окреслений магічним колом простір охороняє від зовнішнього світу. Не знаючи його мови людина увіходила у контакт із Природою через зрозумілу без слів звукоемоцію. Виходячи з міркувань прадавньої людини, спілкування із незнайомцем можливе за посередництвом жестів та інтонацій (загрозливих чи миролюбних). Міф в українському світосприйнятті виявився 1) у практиці ініціацій (обряд формування і випробування особи), віддзеркалений у фантастичному світі східнослов'янської казки; 2) у дотриманні принципу жертвування (трапеца, як необхідний компонент магічного ритуалу; кулінарні звичаї, що супроводжують свята українського народу; образи вмираючих і воскресючих Богів. На магічній традиції побудована практично вся українська народна медицина, обрядовість, етика. Мотив чарування особливо популярний в укр. нар. творчості (у росіян і білорусів майже відсутній). Знакова суть понять виявляє себе в снах (див. Дмитренко М. Український сонник. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – С.6). І втрата змістового наповнення тягне за собою нерозуміння своєї національної душі. Так, початок весільної пісні *«Горіла сосна, палала»* сприймається за звичайну прикрасу до другої, вже головної фрази: *«під неї дівчина стояла...»*. Насправді саме заспів в народному світобаченні виступає символом дівочості, першого кохання й життєвої недосвідченості. Тому молода перед покриттям хусткою й чеше свою дівочу *«русу косу»* під палаючою сосною, а хозари, що *«їхали із Дону додому»* *«прив'язали Галю до сосни косами»*. З того символу виростили такі літературні шедеври, як оповідання **Михайла Стельмаха** *«Галя»* та трагічне Стусове осягнення долі України (див. Пахаренко В. Незбагнений апостол. Нарис світобачення Шевченка – Черкаси: Сіяч, 1994. – С.10). Міфопоетичне мислення праукраїнців стало предметом багатьох досліджень. Для ознайомлення з основами української міфології можна звернутися до праць **Івана Нечуя-Левицького** *«Світогляд українського народу»*, митрополита Іларіона (І. Огієнка) *«Дохристиянські вірування українського народу»*, **Олександра Партицького** *«Давня історія Галичини»*. До міфів, як до джерела творчості зверталися кращі представники творчої інтелігенції – **Леся Українка** *«Лісова пісня»*; **Олександр Олесь** *«Над Дніпром»*, *«Микита Кожум'яка»*. Найяскравіший вияв міфотворчості бачимо у творчості **Миколи Гоголя** та поета ХХ ст. **Велемира Хлебнікова**.

Національна культура і мова: мовні і психологічні особливості українського народу. Осібно спинимось на безсумнівній зовнішній ознаці нації – мові. Вона становить міцний підмурівок культури. Мова належить до т.зв. вторинних систем: існує не сама по собі, а в людському суспільстві, яке її творить. Водночас та найдосконаліша зі семіотичних систем (див. лекцію №1) є одним із факторів самоорганізації суспільства. Мова – невід'ємна ознака таких спільнот, як рід, плем'я, народність, нація. В ній відображені знання народу – носія мови – про світ, його структуру, ставлення людей до нього. *«Пізнання мови – це пізнання народу, його ества, його душі, його витоків та історичних шляхів – усього того, чим народ цікавий для інших народів»* (*«Мова і нація»* **Василя Іванишина** (1944-2007) та **Ярослава Радевич-Винницького** (нар. 12.12.1941)). Найбільшого значення в українців надавалося Слову, сказаному в певний час і в певній формулі, про що свідчать народні балади з мотивом словесного закляття (*«Дівчина-калина»* *«Невістка-тополя»* *«Син-явір»* *«Мати-верба»*). Магічне забарвлення слова витворило в мисленні, мові, фольклорі українців усталені символи: зозуля – мати, доля; квітучий сад – подружнє щастя; річка – межа вибору; гадюка – туга, думка, що серце точить. Праукраїнці безпомильно розрізняли сакральні-символічні і власне знакові, побутові рівні мови. Її слова – то застигли

образи, готові **метафори** (перенесення схожих ознак одного предмета на інший, один з важливих засобів образності в літературі і поезії). Всесвітньовідомі пісні укр. народу – його класичний фонд музичного фольклору укладався у прадавнині. Про весільні пісні, голосіння, купальські та інші звичаї і їх місце в побуті народу писали ще літописці. За записами початку ХІХ ст. стали відомими укр. думи, стиль яких виник на основі речетативної ритміки народних голосінь. Руський епос – вияв поетичної к-ри й політичної самосвідомості народу, відомий у Європі і віддзеркалений у німецьких та скандинавських сагах. З матеріального погляду в мові, що реалізується в мовленні, немає нічого, крім звуків, які комбінуються у слова, речення тощо. За тим криється величезний світ значень – фонетичних, лексичних, граматичних, стилістичних. Згадаймо Шевченкове: *«Ну що б, здавалося, слова? Слова та голос – більш нічого, а серце б'ється, ожива, як їх почує!.. Знать, од Бога і голос той, і ті слова...»*. Сприйняття світу відбувається опосередковано: крізь призму мови пізнаємо його. В кожного народу «мовна картина світу» – своя, неповторна. Приклад: у природі чуємо тільки ті звуки, які є в нашій мові (р-р-р, ш-ш, ку-ку-рі-ку, гав, няв, дзень, хрусь). *«Шумить життя журливе жовте жито...»* та *«Шумить і шамотить шумка шума, шум прибуває, як весняна повінь, і кожен лист на дубі шуму повен...»* (Антонич Б.-І. 15. «Coda» (С.49) та «Шум» (С.64)/ Антонич Б. І. Повне зібрання творів. – Львів: Літопис, 2009. – 968 с. –). В інших народів ці звуконаслідування звучать зовсім інакше. Окрім фізіології мови, що зумовлює неможливість правильної вимови звуків, існує ще й психологічний бік справи. Основник психологічного напрямку у вітчизняній к-рі чл.-кор. Петербурзької АН **Олександр Потебня** (1836-1891, лінгвіст, націофілософ) зазначав, що усі мови мають невичерпні внутрішні можливості для розвитку, однак мову нації визначає мова школи, мову школи — потреби виробництва, які формують мовний еквівалент нації. Вирішення мовних проблем в сучасній Україні є першорядним для збереження й розвитку державності. Дехто з дослідників ототожнював мову і націю. Той, хто втратив рідну мову, не просто перестає бути членом мовної, а отже – етнічної спільноти, але одверто їй шкодить. Тільки в окремих випадках втрата мови і втрата національності – не одне і те ж. Приклад (за Л. Масенко, С.34, 77-78): Ірландці, втративши мову, живили почуття власної етнічної приналежності політичною та протианглійською боротьбою. В пригоді стала географічна ізольованість острова: територія, релігія, політичне й економічне життя компенсували втрату. Інколи людина заледво володіючи укр. мовою національно свідома. Та коли довший час Україна є державою, позиція «переконаних українців», що спілкуються на «общепонятном», хистка: *«МОВА – єдиний засіб набутти людських рис; – втілення часу. Мова інтегрує решту почуттів в єдине. Байдужий до рідної мови – недоумок, що ревінням стрічає миску баланди в руках наглядача, і не бляшанка юшки повинна видобути почуття і звуки, а гулкий кийок по хребтові – звуки болю і зневажливості, поки з німої горлянки не вихопиться перше слово, голос народженої свідомості, інакше повік залишишся мешканцем притулку для калік»*. (**Анатолій Щербатюк** (нар.18.03.1955) «Повернення Пожади»). В Україні, що силою історичних обставин була жертвою **лінгвоциду** (мововбивство), маємо знати значення поняття і його наслідки. Лінгвоцид — це свідоме, цілеспрямоване нищення певної мови, кінцевою метою якого є не **геноцид** (фізичне винищення певного народу), а **етноцид** (ліквідація цього народу як культурно-історичної спільноти), винародовлення етносу. Лінгвоцид є передумовою масової денационалізації та **манкуртизації**: без нього неможлива втрата народом історичної пам'яті, етнічного імунітету, національної самототожності, а без цього не може відбутися **асиміляція** — поглинання одного народу іншим. Негативне явище, що побутує — **суржик**: мовна хвороба, як наслідок намагань носія української мови, переважно вихідця з села, достосуватись до російськомовного міського оточення. Національну і соціальну природу суржику відображає сам термін, запозичений з сільськогосподарської лексики, де це «суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса і т. ін.; борошно з такої суміші». Перенесене на мовне явище слово позначає змішану мову, суміш двох мов.

Рекомендована література

Основна:

1. Історія української культури / за ред. І. Крип'якевича. – Київ : Либідь, 1994.
2. Історія української культури. Кредитно-модульний курс навч. посіб./ О. М. Цапко, Л. М. Дубчак, А. І. Піскарьова, Т. В. Гороховська, П. С. Прибутько. — Київ : КНТ: Дакор. — 2010. — 176 с.
3. Історія української та зарубіжної культури : навч. посіб. / за ред. С. М. Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – Київ : Вища школа. Знання, 1999. – С. 7–20.
4. Курс лекцій з української та зарубіжної культури : навч. посіб. / за ред. Цюбова Л. В. – Львів: Львівська політехніка, 1997. – С. 4–20.
5. Попович М. В. Нариси історії культури України. – Київ : АртЕк, 1998. – 727 с.
6. Семчишин М. Тисяча років української культури. – Київ, 1993
7. Українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / за ред. проф. М. М. Заковича. – Київ : Знання, 2000. – 622 с.
8. Хома І.Я., Сова А.О., Мина Ж.В., Скорич Л.В. Історія української культури : навч. посіб. / За ред. І. Я. Хоми. — Львів, 2010. — 241 с.
9. Шейко В. М., Білоцерківський В. Я. Історія української культури : навч. посіб. — Київ : Знання, 2009.— 413 с.
10. Шейко В. М., Тишевська Л. Г. Історія української культури : навч. посіб. / наук. ред. В. М. Шейко.— Київ : Кондор, 2006.— 264 с.

Допоміжна:

1. ДеКАленДар : перелік визначних дат історії та культури України / упоряд. Олена Падовська. - Львів : Сполом, 2010. - 366 с.
2. Золота підкова Лева : путівник / уклад. Наталя Недашківська, Олена Падовська, Наталя Космолінська, Юрій Охріменко. - [Б. м, б. р.]. - 63 с.
3. Культурологічні тексти : хрестоматія в 2 кн. / уклад. Шлемкевич Світлана, Падовська Олена. - Львів, 2008. - 356 с.
4. Охріменко Ю. М. Традиційна українська кухня як складова національної ідентичності в “Енеїді” Івана Котляревського / Ю. М. Охріменко, О. М. Падовська // Феномен людини. Здоровий спосіб життя: зб. наук. ст. – Л., 2013. – Вип. 22. – С. 50 – 53.
5. Падовська О. За межею: доля українських пам'яток на території сучасної Польщі / Олена Падовська // Матеріали VI краєзнавчої конференції "Історичні пам'ятки Галичини". – Львів, 2016. – С. 139–146.
6. Падовська О. По Дунаю до витоків української душі : [передмова] / Олена Падовська // Блажко Л. Дунай у піснях українського народу : науково-популярний нарис / Любомира Блажко, Богдан Гурман. - Львів : Сполом, 2018. - С. 3-6.
7. Падовська О. Традиції виховання духу й тіла в Україні (за твором “Поучення” Володимира Мономаха) / О. Падовська, М. Чорненька // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2013. – № 3. – С. 200 – 203.
8. Падовська О. М. Малковичі в контексті проблеми збереження пам'яті у депортованих українців // Україна та Польща у вимірі незалежності (1918–2008 рр.) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Л., 2008. – С. 42–44.
9. Падовська О. Використання образу: зарис про стан національних символів та еталонів культури в Україні / Олена Падовська // Українські національні одноборства: становлення і розвиток. – Л., 2003. – С. 59–60.

10. Сухораба І. Фізичне виховання запорізьких козаків у творах Дмитра Яворницького / Ілля Сухораба, Олена Падовська // День студентської науки : зб. матеріалів щоріч. студент. наук. конф. - Львів, 2018. - С. 28-30.
11. Padovska O. Principles of National Sanitation and Physical Education in the Works of Osyra Zaklynska / Padovska Olena // Using sports, culture, and social studies as means to rediscover lost values : abstract book of 6th International Conference on Science Culture and Sport (25–27 April 2018). – Lviv, 2018. – P. 129.